

Варивода Катерина Сергіївна

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри медико-

біологічних дисциплін і валеології

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені

Григорія Сковороди

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація: Актуальність матеріалу, викладеного у статті, зумовлена потребою спеціальної підготовки майбутніх учителів до формування психологічно безпечного освітнього середовища. Аналізуються сучасні підходи до проблеми психологічної безпеки освітнього середовища. Розглядається поняття «ризик» в освітньому середовищі. Висвітлюються професійно особистісні якості вчителя необхідні для формування психологічно безпечного середовища. Розглянуті у статті психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх вчителів визначають необхідність розробки практичних шляхів їх реалізації.

Ключові слова: майбутні вчителі, система підготовки, безпека, психологічна безпека, освітнє середовище.

Постановка проблеми. Психологічна безпека освітнього середовища, яка визнається багатьма вченими складовою загальнонаціональної безпеки, сьогодні належить до числа найбільш важливих проблем як для психолого-педагогічної науки й практики, так і для суспільства загалом.

Потреба учасників навчально-виховного процесу в безпеці особливо актуалізується в складних, напружених ситуаціях, зумовлюючи мобілізацію на

боротьбу із загрозою, а не на навчання й розвиток. Враховуючи сучасні соціально-політичні й економічні трансформації в українському суспільстві стає зрозумілим наскільки важливими є питання формування психологічно безпечного освітнього середовища в загальноосвітніх навчальних закладах, збереження та примноження психічного й психологічного здоров'я школярів і вчителів, профілактики нервово-психічних порушень серед суб'єктів навчально-виховного процесу. Саме тому, за сучасний умов назріла потреба в підготовці вчителів, готових не тільки творчо реалізувати себе в умовах мобільного світу, реформування системи вітчизняної освіти, а й орієнтованих на формування психологічно безпечного середовища, збереження і підтримку власного психологічного здоров'я й здоров'я підростаючих поколінь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Помітний внесок в осмислення психології освітнього середовища внесли І. Баєва, В. Рубцов [1, 7], Н. Вітюк [2], Н. Коцур, К. Варивода [3], О. Тушина [8]. Згадані вчені вивчали проблему створення умов, при яких освітнє середовище буде психологічно найбільш безпечним для суб'єктів навчально-виховного процесу. Класифікації ризиків сучасного освітнього середовища і їх впливу на психологічну безпеку особистості присвячена праця Є. Лактіонової [4]. Питання професійної підготовки майбутніх учителів до збереження й зміцнення психологічного здоров'я школярів знайшли своє відображення в дослідженнях Г. Мешко і О. Мешко [5, 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що питання підготовки майбутніх вчителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища недостатньо висвітлені в сучасній психолого-педагогічній науці.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у розкритті психолого-педагогічних аспектів підготовки майбутніх вчителів до формування психологічно безпечного середовища в умовах загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Сучасне освітнє середовище являє собою складну організовану систему, в рамках якої вирішуються не лише освітні завдання, а й відбувається соціалізація та психологічний розвиток особистості. В освітньому середовищі проходить значна частина життя людини: дитинство, підлітковий вік, юність. У ньому формуються і набувають подальшого розвитку міжособистісні взаємини дитини з однолітками, педагогами, батьками, іншими людьми, причетними до навчально-виховного процесу [3, с. 40].

Цілком погоджуємось із думкою І. О. Баєвої і В. В. Рубцова, що *освітнє середовище* є психолого-педагогічною реальністю, яка містить спеціально організовані умови для формування особистості, а також можливості для розвитку, включені в соціальне й просторово-предметне оточення, психологічною сутністю якої є сукупність діяльнісно-комунікативних актів і стосунків учасників навчально-виховного процесу [7, с. 5].

Провідною характеристикою, що визначає розвивальний характер освітнього середовища виступає психологічна безпека. Згідно із І. О. Баєвою *психологічно безпечне освітнє середовище навчального закладу* – це середовище, вільне від проявів психологічного насильства у взаємодії, яке сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значимість середовища та забезпечує психічне здоров'я учасників навчально-виховного процесу» [7, с. 6].

В психолого-педагогічній літературі безпечне освітнє середовище школи часто розглядається й описується як «ефективне», «комфортне», «гуманне», «оптимальне», «сприятливе» для діяльності, стосунків і гармонійного особистісного розвитку його суб'єктів [2, с. 167].

Моделювання психологічно безпечного середовища в умовах загальноосвітніх навчальних закладів передбачає дотримання наступних принципів:

– *опора на розвивальну освіту*, метою якої є особистісний розвиток школярів через призму формування життєво необхідних компетентностей.

Основу освітнього процесу в цьому випадку складає партнерська взаємодія суб'єктів освіти;

- *психологічний захист особистості* кожного суб'єкту освітнього процесу. Реалізація цього принципу першочергово передбачає усунення психологічного насильства у взаємодії школярів, педагогів і батьків як рівноправних учасників навчально-виховного процесу;

- *формування соціально-психологічної умілості*. Цей принцип передбачає створення спеціально організованих умов для формування вмінь компетентного вибору особистістю свого життєвого шляху, самостійного рішення проблем, аналізу життєвих ситуацій з подальшим вибором найбільш ефективної поведінки, яка б не порушувала свободу та гідність іншої людини, не містила психологічного насилля та сприяла саморозвитку особистості [1, с. 87–93].

Водночас варто підкреслити, що сучасна школа розглядається дослідниками як об'єкт підвищеного ризику, а окремі питання та ситуації взаємодії між учителями й учнями стають предметом для аналізу не тільки в професійній сфері, але й для обговорення на побутовому рівні й у засобах масової інформації. Педагогічна взаємодія насичена різноманітними стресовими чинниками такими як невідповідність шкільних програм й умов навчання функціональним і віковим можливостям школярів, постійний часовий цейтнот, значний обсяг інформації з різноманітних галузей наукових знань, який необхідно опрацювати, засвоїти й запам'ятати учням, недотримання психолого-педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог до організації навчального процесу та ін. Окрім цього, умови життєдіяльності учасників навчально-виховного процесу школи, як й інших членів українського суспільства, значним чином ускладнюють ще й радикальні соціально-політичні й економічні зміни, що відбуваються в нашій державі й у світі. Усе це, разом чи окремо, містить ризики та загрози, що деформують освітнє середовище, збільшують імовірність зростання тривожності, конфліктності, агресивності та фрустрації основних його суб'єктів. Поряд із цим загострюється їхня потреба в

безпеці, стабільності й порядку, у захисті від фізичних і психологічних небезпек [2, с. 167].

У зв'язку із вище означеним, підготовка майбутніх вчителів першочергово повинна базуватися на розгляді питань стосовно основних ризик-факторів психологічної безпеки освітнього середовища. Згідно із досліджень Є. Б. Лактіонової існують наступні групи ризиків:

- *ризики, пов'язані з дитиною* (відхилення від норми психічного і фізичного розвитку, низька мотивація, труднощі адаптації, високий рівень агресії, педагогічна занедбаність);

- *ризики, пов'язані з учителем* (емоційне вигорання, некомпетентність, низький рівень мотивації, низький рівень професійного саморозвитку);

- *ризики, пов'язані з сім'єю* (зміна складу сім'ї, патології особистості батьків, розлучення, завищені вимоги до дитини, пияцтво (алкоголізм), неувага до дитини, смерть одного з батьків);

- *ризики, пов'язані з управлінням освітньої установи* (управлінська некомпетентність, особистісні особливості і авторитаризм директора, відсутність команди однодумців в адміністрації, неадекватність і невідповідність пропонованих вимог можливостям педагогічного колективу);

- *ризики, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу та змістом освіти* (великий обсяг навчального навантаження, використання не рецензованих навчально-методичних матеріалів, неувага до емоційної сфери учня, психоемоційні перевантаження учнів);

- *ризики, пов'язані з особливостями шкільних взаємин в діадах*: учень – учень (порушення міжособистісних відносин, насильство, нетерпимість, низька комунікативна компетентність); учень – педагог (відсутність довірчих відносин, відсутність психологічної підтримки, авторитарність); педагог – педагог (суперництво, неузгодженість педагогічних позицій) [4, с. 45].

При підготовці майбутніх вчителів з питань організації безпечного освітнього середовища варто також враховувати протиріччя, яке склалося у сучасній педагогічній науці й практиці. З одного боку, сьогодні у навчально-

виховний процес наполегливо впроваджуються ідеї гуманізму, як основної та обов'язкової умови взаємодії учнів та вчителів, з іншого – опора на готові технології навчання, в яких присутня чітка регламентація взаємодії учителя та учня, ретельна технологічна послідовність. Перша позиція потребує наявності особистісних природних почуттів вчителя до учня (і навпаки); друга диктує технологічні, уніфіковані вимоги до професійної поведінки педагога.

Гуманізація сучасної освіти як важливий аспект формування психологічно безпечного середовища першочергово зорієнтована на впровадження технологій особистісно-орієнтованого навчання. Педагог, використовуючи особистісно-орієнтовані технології, спілкується з учнем не на рівні соціальних ролей, а на рівні особистісної взаємодії, користуючись своєю індивідуальністю як інструментом. В умовах особистісно-орієнтованого навчання психогігієна педагога (особистісний розвиток та професійні уміння) перестають бути його особистою справою, а стають необхідними умовами роботи [8, с. 10].

Слід підкреслити, що психологічно безпечне освітнє середовище у школі може створити педагог, якому притаманні:

1. *Сформована особистісно орієнтована професійна позиція*, яка передбачає побудову навчально-виховного процесу на засадах педагогіки успіху й оптимізму, створення атмосфери толерантності, активізацію та стимуляцію процесів усвідомленого навчання, педагогічну підтримку учнів, антистресовий менеджмент у школі, психотерапевтичну зорієнтованість усього педагогічного процесу.

2. *Високий рівень комунікативної, соціально-психологічної компетентності*, що включає: обізнаність в галузі процесів спілкування, міжособистісних стосунків, можливості пізнання особистості учнів, а також уміння налагоджувати взаємовідносини між своїми учнями, формувати їх культуру спілкування, готовність до створення сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах.

3. *Високий рівень культури професійного здоров'я.* Професійне здоров'я педагога позначається на результатах всієї навчально-виховної роботи, а також на здоров'ї учнів. Учитель з низьким рівнем професійного здоров'я не може забезпечити учневі необхідний рівень уваги, індивідуальний підхід, створити ситуацію успіху.

4. *Сформоване саногенне мислення.* Учитель з переважанням саногенного типу мислення уміє концентрувати увагу на позитивних явищах життя, уміє прощати образи, не тримати гніву, відкритий для дружніх стосунків з учнями, колегами по роботі, уміє створити навколо себе ауру добра і доброзичливості. Саногенне мислення сприяє оздоровленню психіки педагога, зняттю внутрішньої напруги, негативних емоційних станів, усуненню застарілих образ, комплексів, внутрішніх конфліктів. Оздоровиться мислення педагога – оздоровиться і учень. Адже дитина вчиться думати, вловлюючи в словах дорослих зразки їх думки, їх судження, використовує ці зразки у власному досвіді.

5. *Адекватна самооцінка, позитивна Я-концепція.* Атмосферу захищеності і комфорту може створити вчитель, у якого адекватна самооцінка, позитивне самоставлення. Учителі із заниженою самооцінкою створюють досить негативну психологічну атмосферу на уроці.

6. *Сформований індивідуальний стиль педагогічного спілкування, що гармонізує особистість вчителя.* Стиль спілкування педагога впливає на емоційний досвід школярів, на формування багатьох якостей їхньої особистості (альтруїзм, самостійність, об'єктивність, ініціативність тощо), на рівень пізнавальної активності, психологічний клімат в учнівському колективі [5, с. 294].

Підготовка вчителя до створення психологічно безпечного освітнього середовища має проводитись на заняттях з педагогіки, психології, психогігієни, валеології. З майбутніми вчителями потрібно розглядати питання, що стосуються впливу професійного здоров'я педагога на здоров'я учнів, на ефективність навчально-виховного процесу, шляхів збереження і зміцнення

професійного здоров'я педагога, гармонізації його особистості, формування професійної стресостійкості, особистісного і професійного зростання. Необхідно акцентувати увагу студентів на тому, що педагогу належить виступати не лише у ролі вчителя, вихователя, партнера по спілкуванню, а й своєрідного психотерапевта, людини, який здійснює «догляд за душею», спрощує, а не ускладнює життя сучасного учня, допомагає йому жити у злагоді з довкіллям та у згоді з самим собою.

Усвідомленню майбутніми педагогами значущості здоров'я дитини як найбільшої цінності, необхідності його збереження і зміцнення сприятиме розгляд таких питань, як: інтелектуальні, емоційні перевантаження, стресова тактика педагогічного впливу і стан здоров'я учнів; способи створення емоційного комфорту учнів на уроках; оптимальний психологічний клімат у класі, способи його покращення; профілактика неврозів, дидактогеній; особливості спілкування з дітьми з нервово-психічними розладами, з акцентуаціями характеру; подолання тривожності у дитячому колективі; допомога у формуванні впевненості в собі, самоповаги; допомога у вирішенні внутріособистісних конфліктів; тактики педагогічної підтримки дитини; вплив стилю спілкування, майстерності, професійного здоров'я педагога на емоційне благополуччя учнів у процесі навчання; допомога учням в оволодінні знаннями і практичними навичками психології активності, саморегуляції; психологічне налаштування і самоналаштування у навчальному процесі; методи і прийоми психолого-педагогічної корекції стану учнів, власного стану і ін. [6, с. 114].

Висновки і пропозиції. Таким чином, навчання майбутніх вчителів з питань організації та формування психологічно безпечного середовища є базовим компонентом професійної освіти, визначальним фактором підготовки майбутніх фахівців й потребує першочергового розгляду та вирішення. Формування в майбутніх педагогів вмінь і навичок створення психологічно безпечного освітнього середовища передбачає психолого-педагогічну підготовку зорієнтовану на особистісне зростання студентів, а саме: розвиток адекватної самооцінки; формування позитивної Я-концепції, асертивної

поведінки; формування рефлексії, вміння розпізнавати свій емоційний стан, мотиви поведінки, наслідки вчинків; профілактику соціально і професійно небажаних якостей, деформацій, деструктивних змін особистості, формування саногенного мислення; розвиток умінь саморегуляції емоційних станів; готовності до саморозвитку, самореалізації у сфері професійної діяльності; формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Список літератури:

1. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании: монография / И. А. Баева. – СПб. : Издательство «СОЮЗ», 2002. – 271 с.

2. Вітюк Н. Педагогічна взаємодія як чинник психологічної безпеки освітнього середовища / Н. Вітюк // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – 2014. – Вип. 19, Ч. 2. – С. 166–175.

3. Коцур Н. І. Психологічна безпека школярів в освітньому середовищі / Н. І. Коцур, К. С. Варивода // «Безпека життєдіяльності, екологія і охорона здоров'я дітей і молоді ХХІ сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи»: зб. Матеріалів Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 29–30 вер. 2016 р. – С. 40 – 43.

4. Лактионова Е. Б. Основные подходы к проблеме рисков в образовательной среде / Е. Б. Лактионова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – №10 (52). – С. 41–54.

5. Мешко Г. М. Підготовка майбутніх учителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища у школі в контексті завдань педагогіки здоров'я / Г. М. Мешко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Збірник наукових праць. – 2011. – №2 (5). – С. 290–296.

6. Мешко Г. М. Формування психотерапевтичної позиції майбутнього вчителя як основи реалізації валеологічних технологій педагогічної взаємодії / Г. М. Мешко, О. І. Мешко // Науковий вісник Ужгородського національного

університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». – 2015. – Вип. 37. – С. 113–116.

7. Рубцов В. В. Психологическая безопасность образовательной среды как условие психосоциального благополучия школьника / В. В. Рубцов, И. А. Баева // Безопасность образовательной среды : сб. статей. – 2008. – Ч. 1. – С. 5 – 11.

8. Тушина О. Психологічна безпека в загальноосвітньому навчальному закладі: практичний посібник / О. Тушина. – Запоріжжя : ЗОІППО, 2013. – 145 с.

Варывода Екатерина Сергеевна

Переяслав-Хмельницкий государственный университет имени Григория
Сковороды

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К СОЗДАНИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ БЕЗОПАСНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация: Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена потребностью специальной подготовки будущих учителей к формированию психологически безопасной образовательной среды. Анализируются современные подходы к проблеме психологической безопасности образовательной среды. Рассматривается понятие «риск» в образовательной среде. Освещаются профессионально личностные качества учителя необходимые для формирования психологически безопасной среды. Рассмотрение в статье психолого-педагогические аспекты подготовки будущих учителей определяют необходимость разработки практических путей их реализации.

Ключевые слова: будущие учителя, система подготовки, безопасность, психологическая безопасность, образовательная среда.

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS TO TRAINING
OF THE INTENDING TEACHERS TO FORMATION OF THE
PSYCHOLOGICALLY SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

Summary: The actuality of the material presented in this article was predefined by the needs in special training of the intending teachers to formation of the psychologically safe educational environment. The contribution analyzes modern approaches to the problem of psychological security of educational environment. The concept of «risk» of the educational environment is considered. Highlights the personal and professional qualities of teachers, necessary to formation of the psychologically safe environment. The investigated psychological and pedagogical aspects to training of the intending teachers defines the necessity for development the practical ways for its realization.

Key words: the intending teachers, the system of training, security, psychological security, educational environment.